



## KUR'ÂN'DA "KORKU" KAVRAMI VE DİNİ İLETİŞİM YOLUYLA TUTUM DEĞİŞİMİNE ETKİSİ THE CONCEPT OF "FEAR" IN QURAN AND THE INFLUENCE ON ATTITUDE CHANGE THROUGH RELIGIOUS COMMUNICATION

Tülay DÜZENLİ\*

### Öz

Kur'ân-ı Kerim'in en önemli gayelerinden birisi, insanı kulluk ve ahlâkın zirve noktası kabul edilen "İnsan-ı kâmil" derecesine çıkarmaktır. Allah-u Teâla kullarını söz konusu hedefe yönlendirirken "tebşir ve inzâr" adıyla bilinen iki temel davet metodu kullanmaktadır. Akıl ve duygulara, farklı ağırlık derecelerinde hitabeden bu iki kavram kısaca "müjdeleme ve korkutma" olarak tercüme edilmektedir.

Müjdeleme ve korkutma amacıyla inen bu ayetlerde insana ait *itaatkar veya isyankâr* tutumların İnsan-Yaradan ilişkisine yönelik sonuçları hakkında, açık ve net bilgiler verilmektedir.

Bu makalede ise biz inzâr ayetlerini temellendiren "Korku" kavramını -öncelikle -insan psikolojisi üzerindeki etki ve işlevleri yönüyle ele alacak, daha sonra ise insanın Yaratıcısı ile olan iletişimindeki rolünü ve özellikle de **kişilerarası dinî iletişim yoluyla gerçekleşen tutum değişimine** yaptığı etkiyi incelemeye çalışacağız.

"Korku" duygusunun dinî iletişim sürecindeki fonksiyonu, Kur'ân'ın bu duyguya *hangi tutumları yerleştirmek* için yer vermiş olduğu yeterince bilinmediğinden ilk etapta *olumsuz* olarak algılanabilmektedir. Bu nedenle söz konusu kavramın, alıcıların dinî iletişim yoluyla elde edecekleri faydalar gözetilerek bu alanda değerlendirilmesi, bir gereklilik olarak görülmektedir.

**Anahtar Kavramlar:** Korku, Kuran, İletişim.

### Abstract

"İnsan- i kamil" translated to mean "the person who has reached perfection" is considered to be the highest degree of morality and worship and the holy Qur'an aims to elevate one to this level. Allah (SWT) uses two main methods "tebşir and inzar" whilst notifying his servants of the rights and truths in the Qur'an and whilst guiding his servants to reach this destination. In short, these two concepts can be translated to mean "good news and fear" and the verses, which contain these concepts, reveal clear and transparent information about the outcomes of the obedient and rebellious attitudes on has towards his creator.

In this article firstly we will focus on the concept of "fear" from the perspective of human psychology. Further, we will examine how this concept effects people on attitude change in an interpersonal religious communication but also the role when communication with the Creator.

The function of "fear" in religious communication process can be perceived as negative in the first place since it is not known enough which attitudes the Qur'an has placed in this feeling. For this reason, it is seen as a necessity to evaluate this concept in this field considering the benefits that the recipients will obtain through religious communication.

**Keywords:** Fear, Qur'an, Communication.

## GİRİŞ

İnsanlara, peygamberlerin rehberliğinde *istikamet ve sorumluluk sahibi iyi bir insan* olma hedefini gösteren ilahi dinler, insanlık tarihinin başlamasıyla birlikte hep var olagelmıştır.

Evensel *insanî değerleri* eğitim yoluyla aktarmaya çalışan beşeri sistemler de yine aynı doğrultuda, *doğru ve ideal insan modeli* amacına hizmet etmeyi gaye edinmişlerdir.

İlahi dinlerin son kutsal kitabı olan Kur'ân'ın ise, **belirli ve etkili kavramlar** kullanarak muhataplarını söz konusu hedefe motive ettiği görülmektedir.

Kullarının ölüm sonrası yaşamlarının, ilahi rıza ve cennet hayatıyla ödüllendirilmesini isteyen Allah-u Teâla, onlarla sadece *akılları* üstünden iletişim kurmakla yetinmemektedir. Uyarıcı, sakındırıcı, tehdit edici veya sevindirici, umutlandırıcı anlamlar içeren kavramlar üstünden *duygusal* yönlerine de hitap eden ikna ve iletişim metodları kullanmaktadır. Böylece bilgi sahibi olmadıkları veya tam idrakine varamadıkları konularda onları aydınlatmaktadır.

Bu bağlamda Kur'ân'ın -mânayı daha anlaşılır kılan- algıda grupta metodu olarak adlandırılabilir bir ifade şekli tercih ettiği görülmektedir. Söz konusu yöntem, mesajın idrakini kolaylaştıran ikili düşünme sistemine yönelik ifadelerin kullanılması anlamını taşımaktadır. Örneğin

\* Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Doktora Öğrencisi.



“maruf”un karşıtı olarak “münker”, “mümin”e karşılık “kâfir”, “hidâyet”in karşısında “dalâlet”in veya konumuz olan “inzar” karşısında “tebşir” kavramının yer alması gibi.

Bir diğer önemli nokta ise insanların, Kur’ân’ın önemle üstünde durduğu **salih** veya **fasık** tanımı içinde yer almalarının, (manevi faktörlerin yanı sıra) öncelikle onların Aşkın Varlık ile ve diğer insanlarla kurdukları *olumlu veya olumsuz iletişim* sonucu ortaya çıkan *söz ve amelleriyle* ilişkilendiriliyor olmasıdır. O halde bu kadar bağlayıcı sonuçları olan iletişim olgusuna yakından bakmak, hem Kur’ân’ın kavramlara yüklediği anlam konusuna, hem de iletişim yoluyla elde edilmek istenen tutum değişimine ışık tutacaktır.

İletişim bilindiği gibi “**sözlü** ve **sözsüz**” olmak üzere iki ayrı kanalla kurulmaktadır. Sözlü iletişimin, adından da anlaşılacağı gibi ana unsuru “**söz**” iken, sözsüz iletişiminki “**beden dili**” olarak da adlandırılan *fiiller (yani ameller)dir*. Söz ve amellerin ise- aklın yanı sıra- *korku, sevinç, üzüntü* gibi temel bazı *duyguların* güdümüyle oluştuğu bilinmektedir.

Özetle ifade edilecek olursa, yaşamın neredeyse her kesitini ilgilendiren **dinî tutumların** geliştirilmesinde, *akılla* birlikte *duyguların* da paydaşlığı küçümsenemeyecek bir orana sahiptir. İnsanın bu yönünü göz ardı etmeyen Kur’ân farklı duyguların eylem alanı olan *insan psikolojisini* doğrudan muhatap almakta ve bilgileri özellikle **korkutma (inzar)** ve **müjdeleme (tebşir)** dil koduyla vermektedir.

Biz bu çalışmamızda Kuran’ın sıkça *uyarı, yönlendirme* ve yeri geldikçe de bir *eğitim* aracı olarak kullandığı “**korku**” kavramını (detaylı bir kavram tahliline girmeden), kısaca Kur’ân’da karşılaştığımız farklı anlam ve işlevleri yönüyle inceleyeceğiz. Akabinde ise, kişiler arası *dinî iletişimdeki tutum değişimine* ne tür etki ve fonksiyonları olabilir sorusunun cevabı üstünde durmaya çalışacağız.

Aşkın Varlık olan *Allah ile insanlar* arasında var olan *dinî iletişime* ise, konteksin gerekliliği ve tutum değişimindeki öncü rolü ölçüsünde değineceğiz.

## 1.SÖZLÜK ANLAMI

### 1.1. Korku Kavramı:

**Korku** kavramı sözlüklerde, gerçek ya da beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan coşku, beniz sararması, ağız kuruması, yürek ve solunum hızlanması gibi belirtileri olan ya da daha karmaşık fizyolojik değişimlerle kendini gösteren bir duygu olarak tanımlanmaktadır. (Hançerlioğlu, 2003, 246.)

Bir başka tanım da ise *korku* duygusu, algılanan bir tehlike ve tehdit anında hissedilen nahoş bir gerilim, hızlı kalp atışları, kaslarda gerginlik v.b. belirtilerle yaşanan yoğun bir duygusal uyarılma (Budak, 2009) olarak anlamını bulmaktadır.

İnsan yaşamı boyunca sayısız olay, kişi ve nesne karşısında söz konusu duygunun az veya çok etkisi altına girmektedir. Öfke, sevgi, şehvet gibi temel fitrî duygulardan biri olan **korku** duygusu da, aşırıya varmadığı veya mâkul bir nedene dayandığı sürece normal kabul edilmektedir. Fakat sebebi olmayan aşırı kaygı ve korku durumu, saplantı ve takıntılara sebep olması yönüyle psikopatolojinin ilgi alanına girmekte ve sağlıklı bir olgu olarak değerlendirilmemektedir. Zorlu düşünceler (fobi) olarak da adlandırılan bu tür korkular John Hopkins Üniversitesi ruh bilim profesörü Granville Stanley Hall’in tespit ettiği şekliyle 180 adet olarak saptanmıştır (Hançerlioğlu, 2003, 246). Bunların en bilinenleri Acrofobi (Yükseklik korkusu), Agorafobi (meydan korkusu), Klostrfobi (kapalı yer korkusu), Tanatofobi (ölüm korkusu) ve Zoofobi (hayvan korkusu) gibi korkulardır.

Bu yönüyle korku duygusu sahte ve asılsız endişelere neden olması, zaman zaman aniden ortaya çıkması, kaygı nöbetleri şeklinde aşırı uçlarda yaşanması (panik atak v.b.) ve ruh sağlığında sapsalmalara yol açması gibi etkilerinden ötürü, psikiyatri biliminin tedavi çareleri aradığı araştırma alanında yer almaktadır.

Korku, insanda meydana getirdiği fizyolojik ve psikolojik etkileri yönüyle istenmeyen, rahatsız edici bir duygu olarak kabul edilse dahi, insan yaşamının devam ettirilmesindeki yaşamsal faydası ve işlevselliği göz ardı edilmemelidir. Örneğin insanın dini duygularının ve kişiliğinin sağlıklı gelişebilmesi için daha henüz çocukluk çağından itibaren, temel *korkularından emin* ve *güven duygusunun hâkim* olduğu bir ortamda yetişmesi gerekmektedir. **Korku** duygusu, kişinin *acizlik* ve *zayıflık* hislerine yataklık yapıyor olması ile dinî duygu ve düşüncelerin oluşumu aşamasında önemli bir rol üstlenmektedir. Fakat Allah inancının **salt korku duygusu** üzerine bina edilmesi, ruhsal boyuttaki dini gelişimi tek yönlü ve eksik olarak sağlamaktadır.

Kur’ân’ın kullandığı hitap teknikleri ve mesaj içerikleri, insanın psikolojik sağlığı açısından *korku-umut dengesini* gözetmesi gerektiğini öğretmekte ve dinî iletişimcilere bu anlamda sorumluluklarını hatırlatan bir yönlendirmede bulunmaktadır. Zira davranışlara yön veren bir saik olarak kabul edilen “korku duygusu, sağlıksız alınan bir din eğitimi sonucunda, Tanrı korkusu sebebiyle nevroz kaynağı olarak da görülebilmektedir.” (Bilici, 2011, 183).



Burada bilhassa **duygular yoluyla davranışların değiştiği** gerçeği üstünden konuya yaklaşmak, dinî iletişimin hedefleri düşünüldüğünde ayrıca önem taşımaktadır. Zira dinî iletişimin temel referans kaynağı olan Kur'ân, insanı aslı kimliğine ulaştıracak inanç ve değerleri zihinlere yerleştirerek, onları davranışa dönüştürmeyi emretmektedir. Bu amaçla da yer yer *muhatabın dikkatini mesaja yoğunlaştıracak* bir yöntem olarak **korku** odaklı mesaj iletiminde bulunmaktadır.

## 2. KURAN'DA KORKU KAVRAMI

Kurân-ı Kerim'de iki şekil korkudan bahsedilmektedir;

Öncelikle; **a)** Allah'tan (3/175) Allah'ın makamundan (55/46) Allah'ın vaidinden (14/14), Allah'ın azabından korkmak, ahiretten korkmak (6/15).

**b)** İnsandan, şeytandan ve putlardan korkmak söz konusu edilmekte, birinciler övülürken ikinciler yerilmektedir (Dini kavramlar Sözlüğü, 2010, 242).

Kuran'da havf (korku) kavramı ile aynı anlam alanında yer alan haşyet, rahbet, işfak, feza, ru'b ve vecell gibi farklı kavramların da yer yer kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Korkunun farklı tür ve boyutlarını içeren, saygı ile beraber korku duygularına karşılık gelen bu kavramların, Kur'ân'ın tümüne yoğun bir şekilde dağılmış olması (23/57, 3/151, 70/27, 27/87, 8/2). Kuran'ın **korku duygusuna** verdiği önemi ortaya koymaktadır. İnsanların sahip oldukları her tür mal varlığı, aile, evlat, itibar, statü gibi kazanımlarını kaybetmekten korktukları bilinmektedir. Psikolojik ve psikosomatik rahatsızlıkların birçoğunun temelinde yatan ana etken de çoğunlukla, ya sözü edilen varlıkları kaybetme ve gereği gibi koruyamama kaygısıdır, ya da zaten bunlardan birini veya birkaçını ani veya tedrici olarak kaybetmiş olmanın getirdiği yoğun sıkıntı ve üzüntülerdir.

Allah-u Teâla bu bağlamda, vahyî bilgi yoluyla insanların sahip oldukları mal, mülk, makam, evlat gibi zenginliklerin dünya hayatına ait imtihan vesileleri olduğunu bildirerek, bu anlam alanına ait *doğru bir algının* oluşmasını istemektedir. Örneğin O "Mallarınız ve çocuklarınız sizin için fitnedir/imtihandır" (8/28) ayetiyle insanların evlat ve mala yaklaşımının adeta balans ayarını yapmaktadır.

Bir başka ayette ise, insana ârız olan bu tür korkuların kaynağının **şeytan** olduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir; "...Şeytan sizi fakirlikle korkutur." (2/68). Ayet-i kerime hissedilen duygunun kaynağını deşifre ederek, inananları korku duygularına teslim olmadan, kendilerine zor gelen fiilleri (infak etme, zekat verme v.b.) yapmaları konusunda cesaretlendirmektedir.

Böylece ayetlerin rehberliğinde, insanların psikolojik sağlıklarını korku duygusunun etkisi altında kalarak, gereksiz yere tüketmeleri önlenmek istenmektedir. Netice itibarıyla *zekat, sadaka, fakiri gözetme, yetime sahip çıkma, infak etme* (9/60, 2/215, 2/ 261).

gibi önemli hayırlar ve *isâr hasleti* (59/9) gibi ayetle övülen sıfatlar, içerdikleri *ibadet* vasıfları ile fakir kalma *korkusundan kurtulma* çarelerini de içinde taşımaktadır.

Konuyla ilgili bir başka ayette ise, korkunun farklı bir boyutu nazara verilmektedir. Allah-u Teâla'nın bildirdiği şekilde iman sahibi olan kişinin, *haksız eleştiri ve kınamalardan korkmayarak* düşüncesinden vazgeçmeden sebat etmesi, **imanının güçlü** olmasına bağlanmakta ve böylece **korku-iman** arasındaki *ters orantıya* dikkat çekilmektedir. Zira Kuran'a göre *zayıf imana sahip kişiler* kınandıkları zaman sinerek, doğru bildiklerinden dahi geri adım atmaktadırlar (5/54). Ayetten de anlaşılacağı üzere Kuran-ı Kerim'in **korku** duygusunu *yönetmek üzere* işaret ettiği çatı duygunun "**iman**" olduğu görülmektedir.

Yine Kur'ân'ın bütününe baktığımızda, toplamda türevleriyle birlikte 250 den fazla ayette geçen ve ve-ka-ye (korumak, sakınmak) kökünden gelen **takva** kavramı, günaha girmeye neden olacak şeylerden nefsi korumak (Râgıp el Isfahani, 2012, 1585) anlamına gelmektedir. Bu ise arka planda **sadece Allah'tan** ve Ona karşı gelmekten, Onun gazabını çekebilecek fiillerden **korkmak** gibi bir motor güç sayesinde mümkün olabilmektedir. Şu durumda insanın **korku duygusu** yoluyla ulaşması istenen üst kavram; **takva** kavramıdır.

Neticede "yersiz korkulardan kurtulan müminlerin Allah'ın hoşnutluğuna odaklanarak, sabretmeleri, kötülüğü iyilikle savar hale gelmeleri amaçlanmaktadır ki bu vasıftaki kulların iki defa mükâfatlandırılacakları yine İlahi beyanla ifade edilmektedir." (28/54) Özellikle İslam'ın temel öğretisindeki merkezî kavramlardan biri olan "**takva**" kavramının, imanın ideal şekli olarak Kur'ân'da ifade ediliyor olması, *korku* kavramının *eğitici* fonksiyonunu daha da belirginleştirmektedir.

Eğitim bilimi alanındaki çalışmaları ile bilinen Köylü bu noktada Alawneh'e dayandırarak Kur'ân'da dört çeşit pekiştirecin kullanıldığını ifade etmektedir ki bunlar **olumlu ve olumsuz ceza ile olumlu ve olumsuz mükafatlardır**. Olumlu ceza olarak Kur'ân'da zikredilen cezaların, *çağlar boyunca Cehennemde kalmak, su istediklerinde kaynar su ve irin içmek ya da yüzükoyun ateşe sürüklenme* (Köylü, 2006, 213)



gibi örneklerle anlam bulmuş olması, korku duygusuna yoğun bir şekilde vurgu yapıldığını delillendirmektedir. Olumsuz ceza başlığı altında ise öne çıkan *serin su içmekten engellenmek, rehberlik ve aştan mahrum bırakılmak, konuşmaya hatta özür dilemelerine bile izin verilmemek gibi "bir şeyden mahrum etme"* (Köylü, 2006, 213-214) ye dayanan cezaların da temelinde **korku duygusunu uyarmanın** yattığı görülmektedir.

Şu halde çağdaş eğitimin başvurduğu **ceza ve ödül** anlayışını Kur'an'ın çok etkili ifadelerle çağlar öncesinden "inzar ve tebşir" yöntemiyle uyguladığı kaydedilmelidir. Kur'an'ın yeri geldikçe (tebşirin yanı sıra) **korku** eksenli kavramlarla muhataplarını tutum değişimine yönlendirdiği ve böylece dinî iletişimin nasıl yapılması gerektiğine dair dolaylı bir eğitim yöntemi takip ettiği de gözlerden kaçmamalıdır. Örneğin ayetlerde altı yerde müminlerin vasfı olarak karşımıza çıkan "**huşu**" kelimesi kişinin iman ederek Allah'a saygı duyması, Allah'ı övmesi, anması ve O'na karşı gelmekten sakınmasını tanımlamaktadır (Din'i Kavramlar Sözlüğü, Ankara, 2010, 272). Sakınmak ise **saygı ve korku karışımı duyguların** etkisiyle meydana gelmektedir ki Kur'an da zaten söz konusu kavramı müminlerin öne çıkan, ayırt edici özellikleri olarak kullanmaktadır.

*Huşu* aynı zamanda, Allah'ın Ahzâb suresinde kendileri için mağfiret ve büyük mükâfat hazırladığı kimselerin on vasfından biri olarak da zikredilmektedir (Karagöz, 2007, 133-144). Şu durumda saygı ve korkuyu barındıran bir duygunun insanı yanlışlardan, Allah'a karşı gelecek düşünce ve eylemlerden sakındırması, istenen yöndeki *tutum değişimini* ifade etmektedir.

Özetle söylemek gerekirse, Kur'an da **korku kavramı** muhatapların (inancının dışavurumu olarak kabul edilen) dinî görevlerini yani Allah'ın razı olacağı fiilleri yapmaları, yasakladığı şeylerden kaçınmaları gibi onları bir hedefe ulaştırma fonksiyonuyla gelmektedir. Nitekim Yüce Allah *inanç davranışa dönüşmeden, daha henüz duygu ve düşünce boyutundayken* Allah korkusuna sahip olunması gerektiğini "Eğer inanıyorsanız, benden korkun" (3/175) ayeti ile **inancın hemen akabinde** vurguladığı **korku** kavramı sıralaması ile yapmaktadır. **Yaraticısı** ile *dua, ubudiyet, salih amel* v.s. gibi kanallarla **iletişime** geçmesi istenen kulun, farklı birçok ayette *korku duygusuna* atıf yapılmakta ve böylece, haddi aşarak taşkınlık yapması ihtimalinin önü kesilmek istenmektedir. Bu amaç Allah'ın *gazabından sakındıran, kıyamet gününün zor şartlarını anlatan, cehennem azabı tasvirlerinin* (Enbiya, 21/29; Buruc, 85/10; Zümer, 39/60). yer aldığı ayetlerin çokluğundan da anlaşılmaktadır.

Kur'an'da korku kavramı, genel olarak Allah'tan korkma ve sakınma bağlamında kullanılırken, bazı ayetlerde ise- daha sonra değineceğimiz üzere- cennet hayatında kendisinden emin olunacak (korkudan, hüzünden uzak olma anlamında) bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. İslamî literatürde genel olarak havfullah (Allah korkusu) veya haşyetullah (saygıyla karışık, marifete dayanan Allah korkusu) terimleriyle karşımıza çıkan **korku** kavramı, imandan sonra kişiyi salih amele yönlendiren, yasaklara karşı duyarlı kılan, hayır ve iyiliklere karşı istek uyandıran bir saik olarak görülmektedir. İki kavramın eşanlamlı olmaması ise korkunun temelindeki irfana, yani **bilgi** gerçeğine vurgu yapmaktadır.

Bu anlamda "Kur'an da ikabtan doğan korku ile celal ve azametten doğan korku (haşyet) birbirinden ayrılmaktadır (Hökelekli, 2006, 373)"

O halde ayetlerde kullanılan ve korku ekseninde yer alan kavramların, genel olarak Allah'tan, O'na karşı gelmekten, kötü bir sondan, ahiretten veya şirkten korkma gibi temalar etrafında örgülediği fark edilmektedir. Korku duygusunun farklı kavramlarla da olsa, Kur'an-ı Kerim'de çok kez işlenmiş olması, **korkmanın** nihai bir hedef olduğu anlamını taşımamaktadır. Bilakis söz konusu ayetler ile **korku** duygusu vasıta edilerek, insanın **eşref-i mahlûk** seviyesine çıkması ve bu sayede **mutlak hayra** ulaşması hedeflenmektedir. Bu yolculukta ihtiyaç duyacağı *karakter profili* ise bu sayede oluşturulmak istenmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de korku terimini farklı boyutlarıyla ele alan birçok ifade olmasına rağmen, biz yazımız çerçevesinde konuya bu kadar değinmekle yetinecek, söz konusu kavramları çalışmanın sınırlarını aşmamak amacıyla semantik açıdan incelemeyeceğiz.

O halde şimdi **inzâr** yoluyla insanda uyandırılan **korku** duygusunun (*kişilerarası*) *dini iletişim sürecindeki tutum değişimleri* üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir, onun üzerinde durmaya çalışalım.

### 3. DİNİ İLETİŞİM VE AMACI;

Buraya kadar **korku** kavramını genel hatlarıyla, Kur'an ve Psikoloji perspektifinden tanıtmaya çalıştık. Yazımızın ikinci sacayağında ise, konunun daha rahat anlaşılabilmesi için **dini iletişim** kavramını izah edecek ve *kişilerarası dini iletişim* sürecinde **korku** duygusunun *tutumlar üzerindeki etkisine* değinmeye çalışacağız.

Kur'an'ın korku motifini kullanma nedenlerinden biri olan "**tutum değişikliğine yol açma**" misyonu, *kişilerarası dini iletişim* de en temel hedeflerinden birisidir. Bu açıdan öncelikle "**dini iletişim**" nedir sorusunu cevaplamaya çalışalım: Konusu, mesaj içeriği (sözlü veya sözsüz şekilde) "**din**" olan iletişim



sürecine *dinî iletişim* denmektedir. Daha açık bir ifade ile *dinî iletişim* denince, bir veya birden çok kaynağın din alanına giren mesaj içeriklerini (itikâd, ibadet, ahlâk veya muâmelât gibi) ortak bir kodla -sözlü veya sözsüz kanallarla- alıcı veya alıcılara iletmesi akla gelmektedir. Allah'tan insana veya insandan Allah'a olan tüm iletişim şekil ve süreçleri de (*kişilerarası iletişimde olduğu gibi*) **dinî iletişim** kapsamına girmektedir. Biz bu kısımda daha çok *kişilerarası dinî iletişimi* baz alacağız fakat Allah-İnsan iletişimine de konuyla ayrılmaz bağı olması ölçüsünde sıkça değineceğiz.

Kur'an vasıtasıyla Allah'ın insanlarla kurduğu *dinî iletişimin* gerek hedef, gerekse de kullandığı teknik ve metodlar açısından İslam tarihi boyunca **kişilerarası dinî iletişimin** yörüngesini çizdiği bilinmektedir. Bu bilgiler ışığında, *dinî iletişimin* en yaygın ve doğrudan uygulandığı alanın **din eğitimi** alanı olduğu da burada belirtilmelidir.

#### 4. TUTUM DEĞİŞİMİNE NEDEN OLMA AÇISINDAN KORKU KAVRAMI;

Konumuz olan **korku motifli dinî iletişimin** muhatapların *tutum değişimine* ne tür bir etki yaptığına geçmeden önce **tutum** kavramının **düşünce**, **duygu** ve **davranış** olmak üzere üç boyuttan oluştuğuna-makalenin anlam bütünlüğünü korumak için-özellikle- değinmek gerekecektir. Din Psikoloğu Peker'in ayrıntılı tanımıyla:

*Bir tutum üç unsurdan oluşur. Zihni unsur, duygu unsuru ve davranış unsuru: Tutumun zihni unsuru, bireyin o tutumuna konu teşkil eden objeye dair bilgi ve inançlarıdır. Tutumun duygu unsuru, kişinin o objeden hoşlanması veya hoşlanmaması, onu sevip sevmemesi durumudur. Bu unsur tutuma devamlılık, iticilik ve yönlendiricilik karakteri verir. Tutumun davranış unsuru da, tutum objesiyle ilişkili olan her çeşit davranışa hazır olma eğilimini belirtir ( Peker, 2011, 146).*

Kur'an'ın **korku** kavramını nasıl işlediğine bakıldığında ise, *kişilerarası dinî iletişim* ile ilgili birçok ipucu barındırdığına şahit olunmaktadır. Söz konusu olgunun bilimsel bir çalışmanın verileri ışığında değerlendirilmesi daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır: Din psikoloğu Hökelekli'nin ergenlik dönemindeki gençlere, korku ve sevgiyi eşit oranlarda yükleyerek verdiği mesajlar sonucu elde ettiği veriler, konuya çok bilinmeyen bir bakış açısı kazandırmaktadır. Fakat öncelikle yapılan uygulama ve anket hakkında şu ön bilgi not edilmelidir; Deneklere bilgi verilmeden iki haftalık yedi ders boyunca KORKU yüklü mesajlar verilmiş, bir hafta NÖRTLEŞTİRİCİ mesajlar verilerek sonrasında yine aynı süre, aynı ölçüde SEVGİ yüklü mesajlar verilmiştir.

Deney sonucunda;

1. Korku faktörü, Allah'a olan kesin inancı % 88,9 oranında arttırmıştır. Sevgi faktörü ise Allah'ın varlığı ile ilgili şüpheleri % 22,2 oranında arttırmıştır.
2. Dinî inancın mutluluk için gerekli olduğu fikri, korku mesajında sevgiye göre 1.25 kat artmıştır.
3. Ahirete iman ile ilgili soruda korku mesajının nötrdeki %2.2 lik şüphe oranını da kaldırarak, kesin inançta %100 oranıyla etkin olduğu görülmüştür.
4. "Dinin hayatta karşılaşılan bütün sorulara cevap verebileceği" şeklindeki dinin gerekliliği ile ilgili soruda ise sevgi ile korku+sevgi motifinin olumlu, korku motifinin ise olumsuz yönde etkinliği ortaya çıkmıştır.
5. "Eğer insanlar Allah'tan korkmasalardı O'na inanmaya ihtiyaç hissetmezlerdi" şeklindeki fikre katılma oranı da korkuda % 48,9, sevgide % 37,7, korku+sevgide ise %53,3 tür (Hökelekli, 2006, 380-382).

Hökelekli tüm bu deney sonuçlarına dayanarak **Allah'a iman, ahirete iman ve dinî inancın mutluluğa katkısını** içeren üç soruda **korkunun**, dinin gerekliliği ile ilgili soruda sevgi ile korku+sevginin eşit olarak, Allah korkusu ve inanç ilişkisi ile ilgili soruda ise korku ile korku+sevginin eşit olarak etkin oldukları, yani genel kabulün aksine **korku** mesajının Allah'a imanı arttırıcı, olumlu yönde etki yaptığı (Hökelekli, 2006, ss. 382-383) tespitinde bulunmaktadır.

Bu bilgilere dayanarak *kişilerarası dinî iletişimde* (örgün ve yaygın din eğitiminde olduğu gibi) **korku** kavramının bilhassa **itikadı temellendirme ve içselleştirme amaçlı taşıyan** mesajlarda, duygu ve düşünceleri değiştirici ve tutum belirleyici bir rol oynayabileceğini söylemek mümkündür. İnsanın, **korktuğundan kaçınmaya** dair sahip olduğu güçlü ve köklü duygunun, bu yöndeki tercihleri şekillendirmede önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir.

Bu noktada şunu da özellikle belirtmek isteriz ki **korku** motifi, tıpkı Kur'an'ın uyguladığı şekilde dengeli bir şekilde kullanılmalı, *korkudan sonra ümit* duygularına da mümkün olduğunca yer verilmeye çalışılmalıdır.



Zira “aşırı korku verici dinî iletişim çok rahatsız edici olduğundan kişi bu sıkıntıdan kurtulmak için iletişimi reddedebilmekte, dolayısıyla olumsuz tutum geliştirmeye yönelebilmektedir. Bu durumda tutum değişikliği korku düzeyi ile birlikte artarken, çok yüksek korku düzeylerinde kişi tutum değişikliğini ya reddedebilir ya da bundan kaçmasına neden olabilir (Kaya, 1998, 92). ” O halde korku duygusu ile hedeflenen etkiyi, Aydın’ın ifadeleri ile özetleyecek olursak: “Korku, insanda hassasiyet peyda etmektedir. Hassasiyetlerin de en büyük özelliği kalpleri öğütlere ve itaate açık hale getirmesidir.” (Aydın, 2005, 121).

**Korku** duygusu ile *tutumun duygu, düşünce ve davranıştan* oluşan üç ayrı boyutunda meydana getirilmek istenen değişiklikleri birkaç ayet örneği üstünden ele alacak olursak, karşımıza *kişilerarası dinî iletişimin yöntem ve hedeflerini de ders veren* şu bilgiler çıkmaktadır:

#### 4.1. Duyguları değiştirme aracı olarak Korku:

“Kendini bilen Rabbini bilir” anlayışından hareket eden ilim ehli, Allah-u Teala’ ya ulaştıran yolun mutlaka insanın *kendi içsel gerçekliğini derinlemesine tanumasından, duygularıyla yüzleşmesinden* geçtiğini kabul etmektedir. Dinî iletişim sürecinde kaynak ve muhatabın (İlahi murada uygun olarak) kendilerini geliştirmeleri ve değiştirmeleri öncelikle duygusal benliklerini, içsel tepkilerini yeterince keşfetmiş olmalarına bağlanmaktadır. Aşağıda Koç’un **kaynak** ile ilgili yaptığı tespit -*çift taraflı işleyen bir olgu olan iletişimde-* dönüşümlü olarak her iki tarafın da kaynak ve muhatap olmasını gerektirdiğinden, doğal olarak **muhatabı** da kapsamaktadır:

*Dinî iletişimde kaynağın kendini tanınması; bir yandan fiziksel, duygusal, zihinsel, ahlakî ve sosyal kişilik özelliklerinin, bir yandan yapmış olduğu işle ilgili görev ve sorumluluklarının, bir yandan da güçlü yönlerinin, zaaflarının, yeterliliklerinin ve yetersizliklerinin farkında olması demektir... Kendi kendisiyle yüzleşemeyen, otokontrol sağlayamayan kişilerin başkalarıyla sağlıklı iletişim kurmaları söz konusu değildir.* (Koç, 2014, 54)

Kaya’nın devamında yaptığı tespit ise, konunun etki unsurunu vurgulamaktadır: “Dinî tutumun hem bilişsel hem de duygusal ögesi olduğuna göre, bu iki unsurun da dinî iletişimde bulunması, dinî iletişimin etkililiğini artırır. Duygular ile beslenmeyen düşünceler dinamik olamaz. Dinî duygular, dinî düşünce ve davranışlara canlılık kazandırır” (Kaya, 1998, 91)

Kur’ân tam da bu noktada çok etkili bir yol haritası takip etmekte ve muhataplarına kendilerini tanıtırken, davranışların hayata geçirilmeden önceki aşaması olan *duygu* kısmı ile konuya başlamaktadır. Biraz daha ayrıntıya girecek olursak, ayetlerin doğrudan insanların duygu ve düşünce dünyalarını manipüle edebilecek faktörlere dikkat çektiğini görmekteyiz. Söz konusu faktörler, insanların hissettikleri **duyguları farkederek** onların **bilincine varma** ve **doğru tutumu belirleme** sürecindeki en önemli engelleri de ifade etmektedir aynı zamanda. Örneğin; Kişinin *düşmanını tanımaması*, onu rahatça düşmanının tuzaklarına düşürebilmektedir. İnsanoğlunun bu özelliklerini bilen Allah’u Teala, ayetlerle kişiye önce kendisini (insanı) birçok *olumsuz özellikleri ve zaaflarıyla* tanıtmakta, ardından ise *düşmanını* ve düşmanının ona karşı kullanabileceği *hile ve tuzakları* bildirmektedir.

Bu bilgi, Özdoğan’ın ayetlerin referansı ile yaptığı değerlendirmesinde insanın şu olumsuz özelliklerini karşımıza çıkarmaktadır:

1. İnsan Acelecidir. İnsan aceleci olarak yaratılmıştır (21/37).
2. Acizdir (30/31).
3. Cimridir (17/83).
4. Az şükreden bir varlıktır (7/105).
5. Hırslıdır (70/19-20-21).
6. Zor günlerde karamsar olur, nimet verilince yüz çevirir (17/83).
7. Nankör bir varlıktır (11/9; 17/69)
8. Duygusal açıdan zayıftır (18/54)
9. İnsan tartışmaya düşkündür (2/208)
10. İnsan endişeli bir karaktere sahiptir. (70/19; Özdoğan, 2008, 77-102)

Görüldüğü gibi insana, kendisindeki kötü özellikler ile yüzleştirilmek suretiyle psikolojik zayıflık ve eksiklikleri, duygusal boşlukları doğrudan gösterilmektedir. Diğer yandan şeytanın etki ve telkinlerine karşı tedbir alması amacıyla da bizzat **düşmanının kimliği** açık ve net olarak bildirilmektedir. Burada dikkat çeken en önemli nokta ise, inançlı insanın düşmanına karşı (psikolojik anlamda) güçlü kalabilmesinin yolunun, ancak Allah’a **sığınarak** ve sadece **Ondan korkarak** mümkün olduğunun belirtilmiş olmasıdır: “Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm’a) girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır (2/208)”



Burada kul tanıştırdığı düşmanıyla baş başa, yalnız ve çaresiz bırakılmayarak her yönüyle desteklenmekte ve ihtiyacı olan gücü nereden alması gerektiği kendisine “Ey iman edenler! Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Doğrusu Allah, sabredenlerle beraberdir” (2/153) ayetiyle öğretilmektedir. Bu vesile ile Kul-Yaradan iletişiminin devamlılığı korunmakta ve istenen yöndeki tutum değişiminin önü açılmaktadır. Böylece inananlar, Allah'ın koyduğu kırmızı çizgileri aşmamaları için - sahip olunması gereken çok daha aslı bir duyguya- **Allah korkusuna** yönlendirilmektedir.

Bir başka ayette ise inananlar, yiyecek ve içeceklerin helal olanını yeme, *arzu ve hırs* gibi duyguların etkisine kapılarak harama dalmama konusunda uyarılmakta ve burada da yine *korku* duygusu nazara verilmektedir: “Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden helal ve temiz olarak yiyin. Kendisine inanmakta olduğunuz Allah'tan korkup-sakinin” (5/96)

Hamdi Yazır bu ayeti tefsir ederken özellikle “Allah'ın sorgulamasından korkunuz da ifrat ve tefritten; uçlardaki aşırılıklardan sakınınız” (Yazır, 2005, 491) demek suretiyle, duyguların aşırı yönelimlerine karşı uyarmakta ve dengeli bir seviyeye taşınmasının önemi üstünde durmaktadır. Bilindiği gibi inanan insanın **dikkatsiz** ve **duyarsız** bir şekilde önüne geleni yiyip içmesi, ayetlerle kendisinde oluşturulmak ve yerleştirilmek istenen “**helal-haram hassasiyeti**” ilkesine ve *mümince tutuma* ters düşmektedir.

Söz konusu ayetler ilk anda *davranışa* hitap eden ayetler gibi algılanmasına rağmen, dikkatle incelendiğinde davranışlarda değişikliğin gerçekleşebilmesi için, davranışın temelinde yatan *duyguların ve kognitif düşüncelerin* esas alındığı fark edilecektir. Ayet, insanın en temel ihtiyacı olan beslenmeden başlamak üzere -spirali genişleterek- bulunduğu doğal çevreye kadar (ihramlıyken kara avının yasaklanması gibi) birçok konuda azami hassasiyet göstermesini ve kendisine çekidüzen vererek dinî bir tutum geliştirmesini istemekte, bunu ise **korku** duygusuna atıfta bulunarak yapmaktadır.

Korku kavramının buraya kadar üstünde durduğumuz anlamlarının yanısıra, Kur'ân'da tamamen ahirete yönelik bir kullanımı ile de karşılaşılmaktadır. Yukarıda kısaca bahsettiğimiz gibi, ayetlerde *korkudan arınmışlık* ancak *cennet hayatına has*, zirve noktada bir **ödülü** ifade etmektedir. Bu ayetlerde (5/69; 2/112) müminlere **ahirette korkusuz**, hüzünsüz bir hayatın mümkün olacağı bildirilmektedir. Elmalılı ayeti tefsir ederken, ahiretteki kurtuluşun yalnızca **açıktan iman** ile kayıtlı olmadığını vurgulamakta ve şunları ifade etmektedir:

*Müslümanlık zahiren mümin görünmekten ibaret değildir. Zahiri bir Müslümanlığın Yahudilik, Hıristiyanlık ve Sabıllikten büyük bir farkı yoktur. Korkusuz, hüzünsüz, kesin kurtuluş, dıştan ve içten tekit edilmiş (güçlendirilmiş), arttırılmış hakiki bir iman ve bununla beraber salih amele bağlanmıştır. Hakiki iman olmadan güzel amel dünya için faydalı olsa bile ahiret için faydalı olmaz. Sonra güzel amel olmadan sadece hakiki iman mümkün ise de kâmil (tam)olmaz, ebedi azaptan kurtarsa bile, mutlak korku ve hüzünden kurtarmaz* (Yazır, 2005, 286).

Ahirette **korku ve hüzünden emin olacakları** ifade eden ayetlerdeki bu mükâfatın, (tespit edebildiğimiz kadarıyla) kimleri *kapsayacağını* ise ilgili diğer ayetler haber vermektedir;

1. İman ettikten sonra istikamet üzere olanlar (46/13)
2. İman edip, durumunu düzeltenler (6/48).
3. Hidayete uyanlar 5/69; 2/112
4. Allah'a ve ahiret gününe iman edip, salih amel işleyenler (2/62).
5. Mallarını Allah uğrunda harcayanlar (2/262).
6. Namazlarını kılan ve zekatlarını verenler (2/272).
7. Allah dostu olanlar (10/62).
8. Muttakiler (7/35).
9. Salihler (29/9) ve
10. Şehitler (3/170) in böylece ahirette ne korku ne de hüznün duygusunu tadacakları bilgisine ulaşılmaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, “*korkuları olmayacak ve üzülmeyecek*” olanlar iman etmiş takva sahibi kişilerdir, tam bir iman ile ilâhî emir ve hükümleri ifa ve icraya devam ederler, yani Allah ile iletişimlerini Rabbani isteğe uygun davranarak, kullukta bulunarak, infak ve dua gibi kanallarla ayakta tutmaktadırlar. Şu halde **korku** kavramı etrafında şekillendirilmek istenen tutum değişiminin (istikamet üzere olma, Allah yolunda harcama gibi fiillerle) **sosyal unsurları temellendirme görevi** üstlendiğini de iddia etmek mümkündür. Zira *dinî iletişimin uygulama alanının sosyal yaşam* olduğu düşünülürse, bu temellendirmenin gerekliliği daha iyi anlaşılacaktır. Örneğin toplumsal ilişkilerin düzgün işlemesi, sağlıklı iletişimin



devamlılığı, adaletsizlik ve haksızlıkların önüne geçilmesi gibi faydalar gözetilerek *şahitliğin gereği gibi yapılması* konusu, bir yerde -önemine binaen- yine “**Allah korkusu**” ‘na dayandırılmaktadır (5/108).

Tüm bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki Allah-u Teâla insandaki en temel ve güçlü duygulardan biri olan **korku** duygusuna seslenerek, insanda var olan tüm *diğer korkuları*, gerek Rabbiyle gerekse de diğer insanlarla kuracağı *doğru ilişki ve iletişimin lehine* **rehabilite ederek eğitmektedir**.

Başka bir açıdan değerlendirildiğinde ise Kur’ân takip ettiği bu yöntemle, her şeye karşı duyulan korkunun sebep olabileceği **ümitsizlik**, **çökkünlük** gibi duygulardan inananları uzak tutmayı amaçlamaktadır. Fakat aynı zamanda aşırı **ümit (reca)** duygusunun sebep olabileceği **itikadi laubalilik**, **amelî gevşeklik gibi** hallerden de sakındırmaktır. Bu tarz bir gevşekliğin, dinî iletişim faaliyeti yürüten kişilerde görülmesi, takdir edilecektir ki alıcı konumundaki kişilerin kaynağa duyacakları **güven** duygusunu da ciddi anlamda zedeleyecektir.

Bilindiği gibi dinî iletişimin başarılı olabilmesinin en temel şartlarından birisi kaynağın güven, uzmanlık, beklentisizlik, sempati gibi belli bazı özelliklere sahip olmasıdır. “Hedef kitle kaynağın güvenilirliği konusunda yeterli bilgiye sahip değilse, mesajın içeriğini daha dikkatli izlemeye çalışmaktadır (Işık, 2013, 20) Kısaca “dinî iletişim kaynağında olması gereken güvenilirlik kişinin dürüstlük, samimiyet, bilgi birikimi, konuya hakimiyeti, yetenek ve yeterlilikleri ile ilgilidir (Cebeci, 2011, 163)”

Bu yönüyle Kur’ân-ı Kerim’e bakıldığında, inananları tâbi tuttuğu “**korku**” bazlı duygu eğitiminin, değişik amaçlara matuf olduğu fark edilmektedir. Yani ahirette kurtuluş sebebi olmasının öncesinde, daha bu dünyadayken **kişilerarası etkili iletişimin ve özelde de dinî iletişimin sağlıklı olmasını sağlayacak** şu olumlu duyguları ve ahlâki değerleri (tespit edebildiğimiz kadarıyla) hem kaynağa, hem de muhataba kazandırmak istemesi bu amaçların başında gelmektedir:

**1. Sabırlı olma:** “Ey iman edenler, sabredin ve sabırda yarışın, (sınırlarda) nöbetleşin. Allah'tan korkun. Umulur ki kurtulursunuz.” (3/200)

**2. Adaletli olma:** “Ey iman edenler, adil şahidler olarak, Allah için, hakkı ayakta tutun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletten alıkoymasın. Adalet yapın. O, takvaya daha yakındır. Allah'tan korkup-sakının. Şüphesiz Allah, yapmakta olduğunuzdan haberi olandır (5/18).”

**3. Tevekkül etme:** “Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani bir topluluk, size ellerini uzatmaya yeltenmişti de, (Allah) onların ellerini sizlerden geri püskürtmüştü. Allah'tan korkup-sakının. Mü'minler yalnızca Allah'a tevekkül etmelidirler”(5/11).

Ayet, en zor zamanında sadece Allah'tan korkan inanmış kişinin, işlerine O'nu vekil kılacak teslimiyet duygusuna sahip olduğunu ifade etmektedir.

**4. Anlayış kazandırma:** “Ey iman edenler, Allah'tan korkup-sakınırsanız, size doğruyu yanlıştan ayıran bir nur ve anlayış (furkan) verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük fazl sahibidir”(8/29).

Allah kendisinden korkan kullarına, daha dünyadayken zihin uyanıklığı, temyiz gücü ve idrak gibi -zarar ve faydanın gelebileceği yönleri ayırt etme anlamlarına gelen- bir sezgi gücü vereceğini vaat etmektedir.

**5. Korkusuz olma (sadece Allah'tan korkma):** “ ...Onlardan korkmayın, Benden korkun, üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım. Umulur ki hidayete erersiniz (2/150).” veya “İşte bu şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Siz onlardan korkmayın, eğer mü'minlerseniz, Ben'den korkun (3/175) Ayet-i Kerime insanın fitraten, mizaç itibarıyla sahip olduğu korku duygusunu yönlendirerek *onlarca korkudan arınmasını* ve böylelikle temel bir korkuya, **Allah'tan korkma** haline ulaşmasını hedeflemektedir.

**6. Takva duygusu ile hareket etme:** “... Azık edinin, şüphesiz azığın en hayırlısı takvadır. Ey temiz akıl sahipleri, benden korkup-sakının (2/197).”

**7. Vefalı olma:** “Ey İsrailoğulları, size bağışladığım nimetimi hatırlayın ve ahdimle bağlı kalın ki ben de ahdinize bağlı kalayım. Ve yalnızca benden korkun (2/40).”

İslam ahde vefayı, yapılan akitlere bağlı kalmayı, söze sadakati ve öz ile sözün uyuşmasını iman gereği olarak önemserken, dinî iletişim yoluyla verilecek her mesajın inandırıcılığının da aynı niteliklerle pekişeceği burada bilhassa hatırlanmalıdır. Söz konusu bağlılığın hayata geçirilmesinde ve sürdürülmesinde ise *Allah korkusu* en güçlü payandalardan biri olarak kabul edilmektedir.

**8. Duyarlı ve hassas olma:** “Bundan sonra kalpleriniz yine katlaştı; taş gibi, hatta daha katı. Çünkü taşlardan öyleleri vardır ki, onlardan ırmaklar fışkırır, öyleleri vardır ki yarılr, ondan sular çıkar, öyleleri vardır ki Allah korkusuyla yuvarlanırlar. Allah yaptıklarınızdan gafil (habersiz) değildir”(2/74) ifadeleriyle





**korku-kalp hassasiyeti** ilişkisine özellikle dikkat çekmektedir. Allah korkusu, ayete göre kişinin kalbinin katılaştırılmasının, rikkatinin kaybolmasının önündeki en etkili engellerden birisi olarak sayılmaktadır.

Dinî iletişim çerçevesinde bakıldığında ayetler "**korku duygusu**" aracılığı ile inananların *duygudüşünce ve davranışlarına istikamet vermeyi* hedeflerken, eşzamanlı olarak kaynak ile muhataba da **kişilerarası dinî iletişim** sürecinde gerekli olan *karakter özelliklerini ve duygusal donanımları* kazandırmak istemektedir.

Hemen bu noktada Hz. Peygamber (a.s.)'in ilk ayetler nazil olduktan sonra "Kalk ve Uyar" (74/2) şeklinde bir inzâr emrine muhatap olması akla gelmektedir. Bu emir doğrudan içinde bulunduğu toplumun tüzel karakterine dikkatleri çekmektedir. Bilindiği gibi Hz. Resûlullah'ın (a.s) ikaz etme görevine başlayacağı sosyal yapıdaki muhatapları çoğunluk itibarıyla oldukça kaba, sert mizaçlı, eğitimsiz ve üstelik inanç yönüyle de müşrik insanlardan oluşmaktaydı. Ayetin kendisine doğrudan **ihzar etme** görevi yüklemesi, ilahi mesajın ilk **alıcılarının idrak seviyeleri ve karakter yapılarının dinî iletişim metodu seçimi** yönüyle önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir. Gündüz'ün bu konudaki tespiti olayın nedenini açıklamaktadır:

"Kur'ân'da inzâr metodu ile kişilik eğitimi, dine davet ve din eğitimi birlikte yürütülür. Çoğu zaman bunların birini diğerine takdim etme imkanı yoktur. Fakat algılama, anlama ve değerlendirme hususunda ileri derecede duygusal ve düşünsel duyarsızlığa sahip muhatapların ilk olarak bu yönleriyle kişilik eğitimine tabi tutulmaları gereği önem arz eder. (Gündüz, 2004, 103)"

#### 4.2. Düşünceyi değiştirme aracı olarak Korku:

İslam insanın eş ve çocuklarıyla, akraba ve arkadaşlarıyla yani kısacası tüm toplumla sağlıklı bir iletişim içinde olmasını istemektedir ki bunun temel şartlarından birisi de *sağlıklı bir düşünce yapısına* sahip olmaktır. Zira bu sayede, öncelikle sıradan günlük insanî ilişkilerin olabildiğince sorunsuz işlemesi, kişilerarası iletişimin sürdürülebilmesi ve yine dinî iletişim sürecinde mesajların doğru algılanarak, doğru geri bildirimde bulunulması mümkün olabilmektedir.

Bu doğrultuda ayet **korku** kavramına, inanmış kişinin (davranışlarının kaynağı olan) düşüncelerine *erdem* katması yönünde bir değer yüklemektedir. Örneğin erkekten boşandığı eşinin haklarını gözetmesini isterken, kadına haksızlık etmemesi gerektiğini bildirmekte, çocuğunun annesine -örfe göre- yiyecek ve giyecek temin etme sorumluluğunu yüklemektedir. Elbette bu erdemli davranışın temelinde de yine **Allah'tan korkmayı** yerleştirmektedir: "Kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini tamamlamışlarsa, onları ya güzellikle tutun ya da güzellikle bırakın. Fakat haklarını ihlal edip zarar vermek için onları (yanınızda) tutmayın. Kim böyle yaparsa artık o, kendi nefesine zulmetmiş olur. Allah'ın ayetlerini oyun (konusu) edinmeyin ve Allah'ın size verdiği nimeti ve size öğüt olarak indirdiği Kitab'ı ve hikmeti anın. Allah'tan korkup-sakinin ve bilin ki, Allah her şeyi bilendir." (2/231)

Bilindiği üzere inanmış insanı (çoğunlukla devamlı salih amelle beslenen) güçlü bir iman, sorumluluklarını ilahi buyruğa uygun olarak yerine getirme konusunda daha duyarlı kılmaktadır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde *Allah korkusu* gibi etkili bir duygunun sık sık hatırlatılıyor olması, bireyleri sorumlulukları ile ilgili *belli bir idrak ve düşünce seviyesine* doğru yükseltme amacının hedeflendiğini düşündürmektedir. Böylece sorumluluklar sarmalındaki fertlere, yaptıklarının **sağlam bir değer algısına** dayanması gerektiği vurgulanmaktadır. Neticede Allah'a duyulan derin saygı hissi ve ondan sakınmanın verdiği yüksek duygu ve düşünceler, beşeri münasebetlerin daha düzeyli olarak şekillenmesini sağlayacaktır. Bilindiği üzere dinî iletişim yoluyla iletilen mesajların, ancak *inandırıcı ve samimi duygular eşliğinde* alıcısına ulaşması ve aynı *iyi niyetle, önyargısız bir şekilde* değerlendirilmesi, dinî iletişim ile hedeflenen tutum değişimini mümkün kılmaktadır.

#### 4.3. Davranış değiştirme aracı olarak Korku:

Kur'ân insanların terbiye edilmemiş, ilkel dürtü ve arzularından kaynaklanan yanlış davranışlarını değiştirme aracı olarak da zaman zaman korku kavramına yer vermektedir. Örneğin kullardan hac emrini yerine getirirken yapmaları istenen "*haccda kadına yaklaşmak, fisk yapmak ve kavgaya girişmek yoktur*" (2/197) şeklinde yasak fiiler sıralandıktan sonra "**temiz akıl sahipleri**" ne söz konusu kavram eşliğinde seslenilmektedir.

Ayet hacda yasaklanan davranışları açıkladıktan sonra, Allah-u Teâlâ'dan korkup sakınılması gerektiğini hatırlatmakta ve **korku** duygusu böylece *davranış değiştirme aracı* olarak işlev görmektedir. Zira sosyal dokunun zarar görmesini tasvip etmeyen ve toplumsal huzurun devamlılığını oldukça önemseyen Kur'ân'ın, muhataplarının *duygu ve düşüncelerinden başlayarak*, onların *davranışlarına* yansıtacak bir şekilde *karakterlerini geliştirmeye* çalışması onun kendi mâna bütünlüğü ile örtüşmektedir. Çünkü "bir bireyin diğer insanlarla dayanışma içerisine girebilmesi için önemli olan unsur, bilgisi, zekası ve kullandığı iletişim tekniği değil, kendi karakteridir. Söz ve davranışlarının bireyin özünü temsil etmesidir." (Işık, 2013, 67) Görüldüğü üzere ayet özellikle *hac ibadeti* gibi, **insanların davranışları ile ilgili farkındalıklarının arttığı bir zaman ve**



**zeminde- muhataplarını (belki de alışkanlık olarak yapacakları) yanlış davranışlardan sakındırarak terbiye etmektedir.**

Bu noktada göz önünde tutulması gereken önemli bir başka konu ise *duygu ve düşünceler* kadar, insanların *davranış pratiklerinin* de **daha sonraki mesajları gönderme ve algılamada** pay sahibi olduğu gerçeğidir. “Bireyde var olan algılar, değerler, ihtiyaçlar, tutumlar, güdüler, geçmiş yaşantılar, düşünce süreçleri, duygusal durumlar, davranışsal seçimler mesaj yollamayı, mesaj kodlamayı ve kod açmayı etkiler. Tüm bunlar da kişinin bakış açısını (içsel referans noktasını- fenomenal alanını) oluşturur. Bu fenomenal alana göre bireyler mesaj yollar (kodlar) ve tepki verir(kod açar) (Acar, 2010, 12).”

**Fısk yapmanın, kavgaya girişmenin** özellikle insanların kitlesel olarak hareket ettikleri ortamlarda, (büyüyük yayılma potansiyeli de göz önüne alındığında) kaçınılması gereken ciddi toplumsal çatışma faktörleri oldukları daha da belirginlik kazanmaktadır.

Buraya kadar genel olarak *duygu, düşünce ve davranışları düzeltme* vurgusu yapan **korku** ayetlerine değinildi, fakat söz konusu kavramın *amelleri sabitleme ve sürdürülebilir kılma* amacıyla bilhassa namaz kılma ile ilintili olarak da geldiği burada kaydedilmelidir (6/72, 24/37).

Anlaşılabileceği üzere İlahi beyan, **irfan kökenli bir korku duygusu** eşliğinde Allah'ı hatırlatmakta ve dinî iletişim kanalıyla İslam'ın öngördüğü (yüksek nitelik ve ahlâk yapısına sahip) insan profilinin ikâme edilmesini engelleyecek unsurlar konusunda alıcılarını kesin ifadelerle uyararak, bu alandaki duyarlılıklarını güçlendirmek istemektedir.

Korku gibi güçlü ve etkili bir duygunun, İslamî parametrelere uygun bir karakter inşa etmek üzere kullanılması ve aynı zamanda kulun mânen kaymasının bu şekilde önlenmek istenmesi, Kur'an'ın **insan gerçeğine** ne kadar duyarlı bir kitap olduğunu kanıtlamaktadır. Neticede Kur'an'da sıkça karşılaşılan korku odaklı inzâr ayetlerinin, ilahi mesajın muhatabı niteliğindeki herkesi istenmeyen, kötü bir sondan sakındırmak üzere geldiği bilinmektedir. Bu konuda hangi tarz bir üslûb ve yaklaşımın seçilmesi gerektiği ise yine ilahi mesajın kendi uygulamalarından öğrenilmektedir.

Şu halde kısaca ifade etmek gerekirse, Kur'an'ın insanları ulaştırmak istediği insanlık derecesi, güçlü bir iman ile tüm duyguların Allah'ın rızası istikametinde eğitilerek sağaltılması ve bunun neticesinde ortaya çıkması beklenen faydalı amellerin varlık ve sürekliliğidir ki dini iletişimin bu noktada üstlendiği görev oldukça merkezidir.

### **Sonuç**

Allah-u Teâla'nın “Rab” isminin gereği olarak, kullarını ilahi murada uygun tutum geliştirme konusunda farklı yollarla terbiye ettiği bilinmektedir. Söz konusu terbiye sürecinde kullanılan “*teşvik ve uyarı*” yöntemi, “*ümit ve korku*” duygularının oluşmasına ve böylece “**itidalli denge insanı**” örneklerinin inşa edilmesine zemin hazırlamaktadır.

Dinî iletişim görevi inananlar üzerine ayetle (3/110) sabitlenmiş olduğundan, bu doğrultuda Kur'an'ın telkin ve takip ettiği metodlar büyük önem arz etmektedir. Biz konumuz gereği inzâr kavramına temel olması yönüyle **korku** duygusunu ele almaya çalıştık.

Kur'an'ın söz konusu duyguya, değişik konu başlıkları altında değerlendirilebilecek şekilde sıkça yer verdiğini tespit ettik. Kur'an'ın geneline bakıldığında güven (48/18), sevgi (75/20-21), sevinç (30/36) ve korku gibi farklı duyguları önemseydiği ve **dinî iletişim** ve **dinî eğitim metodolojisi açısından** onlara ayrı anlamlar yüklediği fark edilmektedir. Bunu **ilk mesaj sahibinin**, insanların *fitrat özellikleri* kadar *fitrat farklılıklarına* da işaret etmesi şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Kısaca; vahyî bilginin kendi kullandığı ve işaret ettiği hitap metodu, doğrudan *duyguların* bireylere olan etkisini öne çıkarmaktadır. Bu ise tüm duygularla birlikte konumuz olan **korku** duygusunun da dinî iletişim sürecinde göz ardı edilemeyeceğini ders vermektedir. Bu niyetle, dinî tutum değiştirmede korku faktörünün uygulama alan ve yöntemlerinin, alıcıların yaş, eğitim, psikolojik durum ve sosyal çevre gibi değişkenlere bağlı olarak derinlemesine tespit edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Kur'an'ı Kerim'e bütüncül bakıldığında korku duygusu baz alınarak alıcıların **duygu, düşünce ve davranışlarını düzeltme** ve **eğitmeye** yönelik kuramsal bilgilerin metodolojisini bulmanın mümkün olduğu gözükmektedir. Bu aşamada ölçü ve denge dini olan İslamiyetin, *salt korku duygusuna* dayanarak insanların tutum değiştirmesini hedeflemediğini bilhassa vurgulamak gerekecektir. O bu nedenle çok kez muhataplarına korku ayetleri eşliğinde, onları müjdeleyerek sevindiren, umutlandıran *tebşir* ayetleri ile de seslenmektedir.

Araştırmamız sonunda ulaştığımız şu bilgiler ise öneri ve özet niteliğindedir:



1. Dinî içeriğe sahip mesajlar dinî iletişimin konusudur. Kur'an-ı Kerim'i gönderen Aşkın Varlık *Allah-u Teâla dinî mesajın ilk göndereni* olarak hem dinî iletişimin başlatıcısı hem de ilk kaynağıdır. Şu yönüyle dinin eksiksiz ve hangi metod ve tekniklerle muhataplarına ulaştırılması gerektiği ile ilgili bilgiler, en iyi Ondan öğrenilebilmektir.

2. Kur'ân'ın insan fitrat ve karakterlerinin çokluk ve çeşitliliğine ihtimam gösteren hitap yöntemleri, dinî iletişim sorumluluğu taşıyan kişi ve kurumlara bu anlamda kılavuzluk etmektedir.

3. Ayetlerde konumuz olan İnzâr yöntemi ile verilen emir ve uyarılar muhatapların **korku** duygularını hedefleyerek verilmektedir. Bu noktada dikkat çeken hususların başında Kur'ân'ın insanın söz konusu **manevî yönüne** hem *duygu*, hem *düşünce* hem de *davranış değiştirmesi amacıyla* farklı yerlerde, ayrı ayrı seslenmiş olmasıdır. Fakat bilinmektedir ki insanların öncelikle hissettikleri **duyguları** fark ederek onların bilincine varmaları, doğru tutumu belirlemede önemli ölçüde yardımcı olmaktadır.

4. Dinî iletişim yoluyla (örgün veya yaygın eğitimde) **sağlıklı ve dengeli** bir şekilde *verilmeyen korku duygusu*, kişinin Aşkın Varlık ile (dua veya ibadetleri kanalıyla) kuracağı iletişimi **negatif anlamda** etkileyebilmektedir.

5. Kur'ân diğer duyguların yanı sıra korku duygusuna oldukça önemli bir yer vermekte ve genel olarak söz konusu duyguyu "olumlu ve olumsuz korku" üst başlığı ile ifade edilecek tarzda, ikiye ayırmaktadır. Bu açıdan kişilerarası dinî iletişimde korku kavramının bilhassa **itikadı temellendirme** ve **içselleştirme** amacı taşıyan mesajlarda, *duygu ve düşünceleri değiştirici* ve tutum belirleyici bir rol oynayabileceği görülmektedir. İnsanın korktuğundan kaçınmaya dair sahip olduğu güçlü ve köklü duygunun **Allah'a olan imanı artırıcı** bir etki yapması bu yöndeki tercihleri şekillendirmede, inancı eyleme dönüştürmede -basamakları belirlenmiş- bir rol üstlenmelidir.

Sonuçta sadece Allah'tan ve onun ikâbından korkmak, bireyleri tüm diğer korkulardan olabildiğince uzaklaştırarak, özgürleştireceği için sosyal yaşama ve bireysel anlamdaki tutum değişimlerine de kolaylık sağlayarak pozitif anlamda etkide bulunacaktır.

6. Özellikle toplumsal dokuyu besleyecek ahlâki değerlerin kazandırılmasında **Kur'ân'ın uyguladığı korku bazlı duygu eğitimi** psikoloji, pedagoji, sosyoloji gibi *insan merkezli bilim dallarıyla interdisipliner* bir çalışma yapılarak formüle edilmeli ve -temel örgün eğitimden başlamak üzere- uygulanmaya çalışılmalıdır. Çalışmamızın bu alanda araştırma yapmak isteyenlere, küçük de olsa bir ivme kazandırmasını umuyoruz.

#### KAYNAKÇA

- Bilici, Ali Baz (2011). *İnsan Psikolojisi ve Din*. İzmir: Akademik Gelişim.
- Budak, Selçuk (2009). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi.
- Cebeci, Suat (2011). *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*. İstanbul: İz Yayınevi.
- Gündüz, Turgay (2004). *Kur'ân'da Korku Motifi*. Düşünce Yay., İstanbul, 2004.
- Hançerlioğlu, Orhan (2003). *Ruhbilim Sözlüğü*. Remzi Kitapevi, İstanbul, 2003.
- Hayati, Aydın (2005). *Kur'ân'da Psikolojik İkna*. İstanbul: Timaş Yay. İstanbul.
- Hökelekli, Hayati (2006). *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. İstanbul: Dem Yayınevi.
- İsfahani, Râgıp (2012). *Müfredât*. Çev.Yusuf, Türker, İstanbul: Pınar Yayınevi.
- Işık, Metin (2013). *Genel ve Teknik İletişim*. Eğitim Yay., Konya, 2013.
- İsmail, Karagöz (2010). *Dini kavramlar Sözlüğü*. D.İ.B. Ankara: Yayınevi.
- Karagöz, İsmail (2007). "İnsanı Niteleyen Kuranın Üç Kavramı, Huşu, Hudu ve İhbat". *Diyanet İlmî Dergi*, Ekim- Kasım- Aralık 2007, Sayı. 40/3, ss. 133-144.
- Kaya, Mevlüt (1998). *Din Eğitiminde İletişim ve Dinî Tutum*. Samsun: Etüt Yayınevi.
- Koç, Ahmet (2014). *Din Eğitiminde Etkili İletişim*. İstanbul: Rağbet Yayınevi.
- Köylü, Mustafa (2006). *Dinî İletişim*. Ankara: Ankara Okulu Yayınevi.
- Özdoğan, Öznur (2008). *İnsana Manevi-Psikolojik Yaklaşım*, *Ankara Ü.İ.F.D.* XLIX (2008), Sayı. II, ss. 77-102.
- Peker, Hüseyin (2011). *Din Psikolojisi*, İstanbul: Çamlıca Yayınevi.
- Voltan Acar, Nilüfer (2010). *İnsan İlişkileri- İletişim*. Ankara: Nobel Akademik Yayınevi.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (2005). *Hak Dili Kuran Dili*. İstanbul: Huzur Yayınevi.